

aangestipte bijdrage van Haverais met het traktaat van Dire van Herxen blijft Dire nog even onderwerp van aandacht in de bijdrage van Georgette Epiney-Burgard over diens indringend door Jean Gerson geïnspireerde opvoedingsideeën (294-304) op basis van vier nog steeds onuitgegeven geschriften van zijn hand die zijn te vinden in een handschrift uit de Utrechtse Universiteitsbibliotheek (Ms. 380, r-71'). Dan vestigt Manfred Gerwing de aandacht op een leerdicht van Peter von Zittau (gestorven 1339), abt van Königsaal bij Praag (305-320), dat in combinatie met het wellicht door dezelfde abt geschreven uitgebreide devotietraktaat *Malogranatum* tot de bronnen van de spiritualiteit der Moderne Devotie zou kunnen worden gerekend. Deze afdeling wordt afgesloten met een bijdrage van Jan Bethlehem over de devoten en het aardse Jerusalem (321-334). Uit de laatste, filologische afdeling heb ik hiervoor al de twee bijdragen van respectievelijk Lievens en Welkenhuysen vermeld. Mare Laureys behandelt de aantekeningen bij de oden en epoden van Horatius die Johannes van Meerhout, regulier kanunnik van Korsendonk, omstreeks 1450 heeft geschreven (383-413) en die hem laten kennen als een ouderwetse glossator wiens werk helemaal niet lijkt op dat van eigentijdse humanisten. Gilbert Tournoy vestigt de aandacht op de in 1507 te Utrecht geboren medicus Gijsbrecht van Langerak (Gisbertus Longolius) die zich ook als Graecus heeft doen kennen (415-425). Een rijke bundel.

J. van Herwaarden

S. Groenveld, J. J. H. Dekker, Th. R. M. Willemse, *Wezen en boefjes. Zes eeuwen zorg in weesen kinderhuizen*, J. Dane, ed. (Hilversum: Verloren, 1997, 423 blz., ISBN 90 6550 553 9).

De tentoonstelling 'Wezen en boefjes' (Museum voor moderne kunst, Arnhem), die aan dit boek ten grondslag heeft gelegen, leed aan een wat vreemde dichotomie tussen de wezenzorg in de vroegmoderne weeshuizen en de bemoeienis met jeugdige delinquenten na de Bataafse Omwenteling. Alsof de revolutie de wezen op slag tot kleine misdadigertjes had omgeturnd. Gelukkig wordt die onbedoelde beeldvorming hier weer rechtgezet, of tenminste in het juiste perspectief geplaatst. Inderdaad is het accent na 1795 al snel van het ouderloze naar het verwaarloosde kind verschoven, en heeft de 'triumftocht der opvoeding' (300) de zorg voor het kind sterker op de normatieve toer gezet. Naast de wezen ontstonden de boefjes. Weliswaar vormde een gerichte opvoeding vanaf het begin een kerndoel van de wezenzorg, maar geleidelijk ging zij zozeer overheersen dat van de 'wees' nog slechts het probleemkind overbleef. Geen wonder dat vanaf het begin van de twintigste eeuw steeds meer voogdijkinderen in de weeshuizen werden opgenomen, totdat kindertehuizen en jongerencentra in allerlei soorten en maten de plaats van de weeshuizen innamen, soms letterlijk. Demografische ontwikkeling, sociale voorzieningen, secularisatie en publieke opinie hebben het fenomeen 'weeskind' geleidelijk uitgebannen en de overheidsgetrouwe kinderbescherming in de plaats van vroegmoderne regenten en verzuilde gestichtsbesteders gesteld. Wetenschap neemt thans formeel de plaats in van charitas en zendinggevoel. De vraag of dat in elk opzicht een verbetering is, wordt in het boek niet gesteld. Meer in het algemeen voert trouwens de beschrijvende benadering de boventoon boven de problematiserende.

Het boek bestaat uit vier delen. In het eerste deel schetst Groenveld de voorgeschiedenis van de weeshuizen sedert de late Middeleeuwen: Heilige-Geesttafels, gasthuizen, en het ontstaan van weeskamers en armenfondsen. In het tweede, meest uitvoerige deel wordt door dezelfde auteur de balans van de vroegmoderne wezenzorg opgemaakt. Hij onderscheidt twee hoofdmodellen van wezenzorg: het gedecentraliseerde, confessionele model van Amsterdam, en het

gecentraliseerde, stedelijke model van Delft, naast diverse plattelandsvoorzieningen. Het hoofdstuk spitst zich vervolgens toe op de weeshuizen, en laat de weeskamers wat links liggen — wellicht omdat die op een enkele uitzondering na nauwelijks zijn bestudeerd. Achtereenvolgens worden systematisch het bestuur van de weeshuizen, de materiële zorg en de 'immateriële zorg' (een barbarisme voor ordehandhaving, godsdienst, onderwijs, beroepsopleiding en vrijetijdsbesteding), en de nazorg in kaart gebracht. Het derde deel, door J. J. H. Dekker en anderen, behandelt de opkomst van de kinderzorg naast de wezenzorg, en laat zien hoe de heropvoeding van het verwaarloosde en misdadige kind rond 1900 tot het ontstaan van de kinderbescherming leidde. In het vierde deel, door Th. Willemse, wordt de twintigste-eeuwse ontwikkeling van gesticht tot tehuis geschetst. Merkwaardig genoeg is dat deel het meest summier. Het boek besluit met een uitvoerige bibliografie en registers op personen en plaatsen, maar helaas niet op de verschillende tehuizen — terwijl er toch een lijst van weeshuizen schijnt te bestaan (83). Het boek is royaal (maar technisch nogal eens onder de maat) geïllustreerd met een verrassende rijkdom aan afbeeldingen van wezen en boefjes, weeshuizen, gestichten en tehuizen, meestal uit het bezit van de nog bestaande weeshuisstichtingen die onvermoede cultuurhistorische schatten blijken te beheren. Waar nodig staan er bovendien tabellen, kaarten en grafieken in.

Alles bij elkaar mag dit beslist een monumentale bestandsopname van onze kennis van de weeshuizen, opvoedingsgestichten en kinderhuizen worden genoemd. Alle aspecten van het instellingsleven en zijn verhouding tot de samenleving komen er ter sprake en worden er tot een globaal ontwikkelingsbeeld samengesmeed. Wel is het een uitermate bovenmoedijks boek. Als Evert Zoudenbalch geen proost van Sint Servaas was geweest, zou vroegmodern Maastricht in dit boek niet zijn voorgekomen. Breda en Den Bosch worden nauwelijks beter beedeeld, van Venlo horen we slechts dat de grote katholieke inrichtingen er in het laatste oorlogsjaar verwoest werden, terwijl Helmond en Roermond geheel buiten beeld blijven. Zelfs het Jongensweeshuis van de fraters van Tilburg met zijn zo invloedrijke boekproductie komt slechts in een tussenzinnetje aan bod. Binnen die noordelijke blikvernaauwing volgt het boek het spoor van een aantal monografieën. Wie het register opslaat herkent ze gemakkelijk. Dat Harderwijk op 26 bladzijden voorkomt en Harlingen slechts op één betekent natuurlijk niet dat men de wezen in Harlingen verwaarloosde. Niemand zal de auteurs erom blamen dat ze vooral op eerder werk van zichzelf en anderen steunen, maar het is wel goed het zich als lezer te realiseren. Het is bovendien een erg protestants boek. Hoewel het Maagdenhuis natuurlijk niet ontbreekt en ook de nonnen, broeders en paters van de laatste twee eeuwen af en toe worden genoemd, ligt de inhoudelijke belangstelling van de auteurs toch duidelijk elders. Liepen de katholieken echt voortdurend achter de feiten aan? Je zou het bijna denken, en de vraag had wellicht expliciet kunnen worden gesteld.

Nog een klein vitterijtje tot slot. Wie heeft nu precies wat in dit boek geschreven? Het boekomslag meldt als auteurs J. J. H. Dekker, S. Groenveld en Th. R. M. Willemse. Op het titelblad is Groenveld voorop komen staan - niet ten onrechte want hij schreef meer dan de helft. In de inhoudsopgave blijken er ineens drie auteurs bijgekomen: T. G. Kootte, die in Groenvelds deel tien bladzijden over de weeshuiskleding schreef, naast J. J. Dankers en C. G. T. M. Leonards, die Dekkers hoofdstuk co-signeren. Op het titelblad en in de auteurslijst (maar nergens anders, zelfs niet in of onder het woord vooraf) vinden we dan nog de naam van J. Dane als eindredacteur. Voer voor bibliografen...

J. Th. de Smidt, e. a., ed., *Van trésorier tot thesaurier-generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum: Verloren, 1996, 556 blz., f59,-, ISBN 90 6550 542 3).

Historische studies over de ontwikkeling van één enkele functie of een bepaald ambt tegen een breed sociaal-economisch decor zijn op de vingers van een hand te tellen. Alleen al om die reden is de verschijning van dit kloeke boek over het invloedrijke ambt van thesaurier-generaal toe te juichen. Het idee om zo'n studie te schrijven is van een 'groepje van oud-medewerkers van Financiën' (het reünistenclubje van oud-thesauriers-generaal wellicht?) dat in 1987 ontdekte dat het precies 600 jaar geleden was dat de naam 'trésorier' als aanduiding voor de centrale financiële ambtenaar in Den Haag in een officieel stuk van de graaf van Holland opdook. Dat betekent niet dat er van hem een rechte lijn loopt naar de huidige thesaurier-generaal, want deze middeleeuwse functionaris bemoeide zich primair met de financiële zaken van de graaf. Van een scheiding tussen de staatsfinanciën en diens privé-vermogen was nog geen sprake. Als grondlegger van het ambt mag Jooris Dierixen de Bijde, beter bekend als Joris de Bie, zijn plaatsje in de geschiedenis opeisen. Daags voor de moord op Willem van Oranje op 10 juli 1584 vroegen de Staten-Generaal hem 'om te wesen generaelen ontfangher...'. Aanvankelijk van een op te richten Camer van de Beden, een middeleeuws instituut dat de Staten (tevergeefs) poogden te doen herleven, maar een jaar later als functionaris van de Raad van State. Weer een jaar later benoemden de Staten De Bie tot thesaurier-generaal. De instructie van de Raad van State van 1588 geeft weinig inzicht in de inhoud van de functie, wijzer worden we van de commissiebrief die de Staten-Generaal voor hem lieten opstellen. Klip en klaar staat omschreven dat de thesaurier-generaal 'goet ende neerstich regarde [dient] te nemen op de administratie ende goet beleyt van alle de generaele middelen ende quoten ende consenten van de Vereenichde Provinciën'. Door zijn persoonlijkheid, inzet en ambitie legde De Bie de basis voor de centrale rol die de thesaurier-generaal tot het einde van de achttiende eeuw binnen het financiële overheidsapparaat zou spelen. We hebben er dan ruim eenderde van het boek op zitten. Rest ons het laatste, 230 pagina's tellende deel dat conform de politiek-staatsrechtelijke indeling van het boek de Bataafs-Franse tijd en die van het Koninkrijk der Nederlanden omvat. Ook voor deze hoofdstukken zijn deskundigen van formaat gekozen. Joh. de Vries, onder meer auteur van de *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank 1914-1948*, neemt de tweede helft van de negentiende en de twintigste eeuw voor zijn rekening. De Vries' eerste hoofdstuk (in samenwerking met H. Boels) beschrijft aan de hand van zes levendige portretten van de toenmalige thesauriers-generaal de ontwikkeling van het ambt tegen de achtergrond van de liberale grondwetswijziging in 1848 en de opkomst van een moderne, industriële economie. Helaas voor de bezitters van het ambt konden zij zich niet met de prestigieuze titel uit voorgaande eeuwen tooien. Het hoofd van de generale thesaurie heette in de hele negentiende eeuw net als alle andere hoofden van departementsafdelingen heel gewoon referendaris, of, nog gewoner, administrateur. Aan het belang van het ambt deed dat echter weinig af. Dat kwam onder meer tot uiting in het aandeel dat de generale thesaurie had in de bankwetgeving van 1863, 1888 en 1903. Deze wetten schiepen het kader voor de werkzaamheden van de Nederlandsche Bank en vormden, zo oordelen De Vries en Boels, evenzovele mijlpalen in de ontwikkeling van de Nederlandsche Bank tegen een achtergrond van de economische en vooral bancaire expansie hier te lande. In zijn eentje neemt De Vries het laatste en meest omvangrijke hoofdstuk (141 bladzijden) voor zijn rekening. Schaalvergroting is ook het eerste wat opvalt in de generale thesaurie van de twintigste eeuw. In 1957 heet het dat deze afdeling dat deel van het ministerie van financiën is dat niet onder de belastingadministratie valt en in 1993 noemt het ministerie zich zelfs de 'Financiële Beleidsmakers van de BV Neder-